

SENTIR QUE **SÍ**, SENTIR QUE **NO**

**Prevenció de l'abús
sexual infantil**

Guia pedagògica de treball

Adreçada a famílies, professorat, educadores i educadors, monitoratge de lleure i esports i a totes aquelles persones adultes que, d'una manera o altra, són responsables de l'educació de la infància.

SENTIR QUE SÍ, SENTIR QUE NO

Guia pedagògica de treball:

Autoria: Mirta Lojo, tècnica de la Direcció de Feminismes i LGTBI de l'Ajuntament de Barcelona

Reedició audiovisual:

Andreu Revilla, operador de càmera i il·luminació

Anna Torner, grafisme

Berta Alarcó, lletra de la cançó "Sentir que SÍ, sentir que NO", direcció de foto, etalonatge, operadora de càmera

Bruna Torner, Bruno Pérez, Helena Torner, Joana Torner, cantaires

Chus Portela, música de la cançó "Sentir que SÍ, sentir que NO"

Cora Delgado, postproducció de so

Dennis Foon, autor de l'obra teatral *Feeling YES, feeling NO*

Edgar Melo, operador de càmera

La nave va (Elisabet Aznar, Elisa Ballardin i David Martínez) adaptació al català del guió original en anglès de *Feeling YES, feeling NO* i dramatització de *Sentir que SÍ, sentir que NO*

Lluís Díaz, so directe

Moira Simpson, realitzadora de la versió videogràfica de *Feeling YES, feeling NO*

National Film Board of Canada, distribuïdora dels materials originals, cessió de drets d'adaptació i reedició

Mirta Lojo, coordinació general de la reedició

© Direcció de Feminismes i LGTBI.
Ajuntament de Barcelona
Setembre del 2018

En qualsevol explotació de l'obra autoritzada per la llicència es farà constar l'autoria.

Índex

1. INTRODUCCIÓ	5
2. OBJECTE D'AQUESTA GUIA	7
3. OBJECTIUS I CONTINGUTS	8
3.1. Objectius específics dels capítols 1, 2 i 3	8
3.2. Continguts específics dels capítols 1, 2 i 3	9
3.3. Objectius específics del capítol 4	9
3.4. Continguts específics del capítol 4	10
4. QUÈ ÉS L'ABÚS SEXUAL INFANTIL?	11
4.1. Conceptes clau	13
4.2. Allò que no és cert	14
5. DETECCIÓ I IDENTIFICACIÓ DE L'ASI	15
5.1. Indicadors	15
5.2. Actuacions davant la revelació o la constatació de la sospita	16
5.2.1. Actuacions davant la revelació	16
5.2.2. Actuacions davant la sospita	17
6. PAUTES EDUCATIVES	19
7. APROFITAMENT DELS MATERIALS PEDAGÒGICS	21
7.1. Capítol 1. Sentir que SÍ, sentir que NO	22
7.1.1. Voler dir NO	24
7.1.2. Cançó "Sentir que SÍ, sentir que NO"	25
7.1.3. Posem nom a les sensacions	26
7.2. Capítol 2. Les tres preguntes de la persona desconeguda	27
7.2.1. Mural	28
7.2.2. Contacontes	28
7.3. Capítol 3. Demanar ajuda	29
7.3.1. Qui m'hi podria ajudar	30
7.3.2. Fem d'actrius i actors	31
7.3.3. Què he après?	35

8. CONCLUSIONS	36
9. PER SABER-NE MÉS	37
9.1. Definicions	37
9.2. Normativa i protocols	39
9.2.1. Normativa	39
9.2.2. Protocols	40
9.2.2.1. Generalitat de Catalunya	40
9.2.2.2. Consorci d'Educació de Barcelona	40
9.2.2.3. Ajuntament de Barcelona	41
9.2.2.4. Sindicatura de Greuges	41
9.2.2.5. Altres protocols	41
9.3. Estudis sobre l'ASI	42
10. BIBLIOGRAFIA UTILITZADA	43
11. TELÈFONS D'INTERÈS	45

1. INTRODUCCIÓ

La societat actual, altament tecnificada sobretot en els països desenvolupats, gaudeix de grans avenços en el camp biomèdic, en la navegació espacial, en la interconnexió mundial a través de les xarxes socials, en robòtica i intel·ligència artificial i en molts altres àmbits en els quals les tecnologies tenen un paper fonamental. Simultàniament, el tipus de sistema productiu, les normes dels mercats transnacionals i els valors promoguts a través de la publicitat i l'oci obeeixen dinàmiques insostenibles que posen en seriosos compromís el bé comú i el benestar de la majoria de les persones.

D'altra banda, encara persisteix, a escala estructural, una organització social i cultural que, des del patriarcat i l'economia de mercat, apuntala l'exercici de poder en les relacions interpersonals. Pensar les persones en termes de consumidores i avalar la idea que tot el que existeix és al mercat i per tant es pot comprar, té el risc de concebre la vida humana com a objecte de consum.

Quan aquests factors s'interioritzen és molt difícil que un aspecte tan important del desenvolupament humà, com és la sexualitat, evolucioni de manera equilibrada, sana, satisfactòria i corresponsable. Més aviat, es promociona una *sexualitat de consum* lligada a satisfer les pròpies necessitats i a ignorar les de l'altra persona, que perdria mitjançant aquesta operació la seva condició de subjecte. S'hi hauria d'afegir que els materials pornogràfics, de molt fàcil accés i situats en una perspectiva masculista, estan emmarcats en relacions de domini i submissió, en relacions en què sovint la violència física és extrema i en què es normalitzen les relacions entre persones adultes i infants.

Un altre fenomen relativament recent és la hipersexualització de la infantesa. Hi contribueixen els dissenys de roba i sabates infantils, els concursos aparentment inofensius de cançó i dansa en què nens i especialment nenes molt petites surten maquillades i amb una expressió corporal impròpia de la seva edat, la comercialització dels salons de bellesa per a nenes i una profusa sèrie d'anuncis publicitaris que s'orienten a identificar l'èxit social amb un cos que pugui ser desitjat, segons uns cànons establerts associats a les representacions masculines hegemòniques del desig.

Tots aquests elements afavoreixen un camp de cultiu per a les agressions sexuals a infants i adolescents, a la qual cosa s'hi suma, de manera rellevant, la inexistència d'una veritable educació afectivosexual des de les primeres edats.

En aquest sentit, seguint a Finkelhor (2005), dos moviments importants han contribuït de manera significativa a la credibilitat pública d'aquest problema social. D'una banda, el que es

podria considerar un *lobby* de la protecció infantil, format per professionals de les administracions com ara serveis socials, sistema sanitari i fundacions i organitzacions de reconegut prestigi en la seva defensa dels drets infantils, i de l'altra, el moviment feminista, que a través de la denúncia de les violències sexuals ha posat el focus en aquesta problemàtica, que comparteix trets amb les violències sexuals contra les dones (es minimitza la importància del problema, no se li dona credibilitat a la víctima i se la culpabilitza dels fets). La victimització sexual no deixa de ser un mecanisme d'intent d'afirmació de la supremacia masculina.

Dit això, s'ha de tenir en compte, a més, que, els tabús d'una bona part de persones adultes que han viscut la seva pròpia sexualitat amb molts prejudicis, culpa, vergonya, por i sentit de clandestinitat i, en molts casos, el record clar o difús d'haver patit abusos a la infantesa, dificulten el fet de poder parlar obertament sobre el tema, posar nom a les coses i visualitzar la sexualitat com a una part molt important en la vida de les persones, amb característiques pròpies per a cada estadi del cicle vital.

Com que el risc zero de patir una agressió sexual no existeix i no es pot limitar el desenvolupament integral d'una criatura restringint els seus espais de socialització, la millor manera de minimitzar els riscos és la prevenció. Aquesta prevenció s'ha de fer a diferents nivells, d'una banda duent a terme processos de formació i sensibilització a famílies i professionals amb responsabilitats educatives i, de l'altra, treballant amb infants i adolescents en el reconeixement d'espais de seguretat i d'inseguretat, en el seu apoderament, en la pràctica d'estratègies d'afrontament i a saber demanar ajuda.

L'educació afectivosexual amb perspectiva de gènere ha de començar des de les primeres edats, amb el reconeixement explícit d'allò que resulta agradable o desagradable del contacte físic o la interacció propera, la comunicació d'aquesta sensació, el seu nomenament en paraules, el dret a dir NO quan una expressió d'afecte no és volguda i el dret de tota criatura a ser escoltada, i ha de continuar durant totes les etapes educatives, amb respostes apropiades per a cada edat, fins a l'adulthood.

Si efectivament s'avança en el desenvolupament d'aquestes línies estratègiques, voldrà dir que les generacions adultes hem assumit les nostres responsabilitats de protecció, educació i preparació per a la vida de les generacions més joves. I voldrà dir també que, al costat dels progressos tecnològics, hem sabut avançar en les qualitats que ens defineixen com a éssers humans en el marc d'una cultura de la cura que fa possible el sosteniment de la vida i en la millora col·lectiva de les relacions interpersonals.

2. OBJECTE D'AQUESTA GUIA

L'objecte d'aquesta guia és orientar i acompanyar el desplegament dels materials en format videogràfic per, com s'ha dit a l'apartat anterior, sensibilitzar les persones adultes en la necessitat de la seva implicació respecte a la prevenció de l'abús sexual infantil i apoderar infants i adolescents perquè tinguin estratègies i recursos per afrontar situacions de risc en relació amb aquest tipus de maltractament.

Per tant, es publica el conjunt de materials pedagògics amb accés lliure per posar-los a disposició de famílies, institucions i professionals i que puguin ser utilitzats en tots els àmbits educatius, és a dir, casals infantils, escoles, poliesportius, activitats extraescolars, etcètera.

Aquí es fan diversos suggeriments de treball, que cada professional adaptarà en funció de les característiques del grup a qui s'adreça (personals, culturals, familiars, socials, etcètera), del treball previ que s'hagi pogut realitzar o del fet de començar a tractar el tema per primera vegada i de totes aquelles circumstàncies que puguin condicionar la singularitat dels escenaris en què es facin servir els materials.

De la mateixa manera que als originals, *Feeling YES, feeling NO*, hi ha tres capítols en format taller realitzats amb alumnat de quart d'educació primària i un amb passatges d'entrevistes a professionals especialistes en el tema que s'adreça a persones adultes. És important que la persona o persones responsables del desplegament dels materials visioni diverses vegades tots els vídeos i estigui suficientment informada sobre tots els continguts i sensibilitzada en la complexitat, l'abast i els aspectes emocionals i fins i tot jurídics implicats en el tema.

Caldria comptar amb la possibilitat real que a partir d'aquest treball específic es puguin detectar situacions de risc, per observació o per revelació, i preparar-se mentalment, afectivament i professionalment per a aquesta contingència.

A part dels suggeriments de treball directe sobre els vídeos, es fan també diverses propostes de treball per dur a terme al final del visionat de cada capítol. D'altra banda, s'ofereixen diversos materials d'ampliació per a totes aquelles persones que desitgin aprofundir una mica més en el tema i enfortir-se personalment pel que fa a l'abast d'aquest maltractament.

El silenci és el còmplice principal de l'abús sexual infantil. Esperem que aquests materials siguin una bona raó per parlar-ne.

3. OBJECTIUS I CONTINGUTS

El conjunt dels materials videogràfics presenta diferents nivells d'abordatge de l'abús sexual infantil. La seva finalitat és la prevenció en els seus tres vessants:

➤ Prevenció primària, orientada a reduir la incidència d'aquest fenomen, és a dir a disminuir el nombre de casos que actualment, segons les dades de què es disposa, es manté estable en el temps.

➤ Prevenció secundària, destinada a la detecció precoç dels casos i a la resposta professional i familiar més adequada, de manera que es pugui actuar amb celeritat i reduir així les seqüeles que s'hi puguin generar.

➤ Prevenció terciària, que té per finalitat la recuperació de les persones que han estat víctimes d'abusos, a través d'un tractament integral que atengui l'esfera psicològica, social i relacional, ajustat en cada cas a la singularitat de persones i situacions. Aquest últim tipus queda reservat a les institucions i organitzacions professionals amb competències en el tractament específic.

És evident que per actuar en aquests diferents nivells és necessari que hi hagi una sensibilització i formació de professionals que actuen a l'àmbit de la infància, una sensibilització i orientació adreçades a les famílies i una educació específica per a totes les nenes i els nens que els permeti enfortir-se, desenvolupar comportaments assertius d'afrontament i tenir les eines i estratègies necessàries per saber dir NO i per demanar ajuda.

3.1. Objectius dels capítols 1, 2 i 3

- Identificar sensacions agradables i desagradables de la proximitat o el contacte físic íntim amb persones desconegudes.
- Identificar sensacions agradables i desagradables de la proximitat o el contacte físic íntim amb persones de l'entorn relacional proper.
- Posar nom a les sensacions i expressar-les.
- Estimar i respectar el propi cos.

- Reconèixer les diferents formes d'abús sexual, amb i sense contacte físic.
- Distingir entre l'apropament físic afectuós o d'actuació mèdica i l'acostament inapropiat, indecorós, indesitjable.
- Desenvolupar mecanismes d'autoprotecció davant situacions de risc.
- Comprendre que en una situació d'abús l'únic culpable és la persona abusadora.
- Saber que no totes les demandes de les persones adultes són acceptables.
- Aprendre a saber dir NO davant les demandes que atempten contra el dret a la intimitat.
- Desenvolupar estratègies per demanar ajuda.
- Aplicar els aprenentatges realitzats en situacions diverses, com ara el xantatge emocional, la pressió psicològica per a realitzar una acció no desitjada o l'acceptació d'exigències adultes que provoquen inseguretat.
- Aprendre a superar els sentiments de vergonya i culpa davant l'abús sexual per poder explicar-lo i demanar ajuda.
- Conèixer els riscos dels entorns virtuals en donar informació personal a persones desconegudes.

3.2. Continguts dels capítols 1, 2 i 3

- Dret al propi cos.
- Relacions interpersonals.
- Educació emocional.
- Educació afectivosexual.
- Abús sexual infantil.
- Drets de la infància.
- Demanda i oferiment d'ajuda.

3.3. Objectius del capítol 4

- Sensibilitzar persones adultes, famílies i professionals sobre les dimensions i implicacions de l'abús sexual infantil.
- Desmuntar falses creences i tabús al voltant d'aquest fenomen.
- Promoure l'abordatge d'aquesta forma de maltractament d'una manera normalitzada i sistemàtica.
- Facilitar la detecció, derivació i atenció de casos.
- Actuar de manera preventiva en l'àmbit d'infància.
- Tenir una actitud proactiva per fer efectius els drets dels infants.

3.4. Continguts del capítol 4

- Conceptualització de l'abús sexual infantil.
- Dimensions del fenomen.
- Implicacions i conseqüències de l'abús sexual infantil.
- Identificació i detecció.
- Pautes inicials d'actuació davant la sospita o revelació.

4. QUÈ ÉS L'ABÚS SEXUAL INFANTIL?

Hi ha moltes definicions del concepte *abús sexual infantil*, perquè els enfocaments poden ser diversos i perquè segons l'àmbit en el qual es generen (jurídic, educatiu, sanitari, policial) tenen implicacions diferents. A l'apartat 9.1. s'amplia aquesta qüestió.

Hem triat una de caràcter general, presentada per Save the Children a *Ojos que no quieren ver* (2017):¹ *L'abús sexual és una manipulació de nens, nenes i adolescents, els seus sentiments, febleses o necessitats, basada en una desigualtat de poder. Té per objecte una part íntima i altament sensible de les persones, la seva sexualitat, en un moment en què s'estan desenvolupant i en el qual encara no es tenen les capacitats necessàries per entendre les implicacions d'allò que està passant.*

Hem de recordar que el terme *abús* fa referència a una expectativa de confiança, que és la manera com es produeixen generalment els abusos, i que és justament aquesta confiança la que deixa en situació d'avantatge la persona agressora. D'altra banda, hi ha una evolució durant tot el procés abusiu, que acostuma a començar amb el fet de guanyar-se l'afecte, l'admiració i la confiança de l'infant que tria, generalment amb certes vulnerabilitats. La sexualitat és abordada de forma gradual i estratègica, de manera que l'infant tingui certes dificultats per trobar els límits d'allò admissible.

Finalment, la manipulació pot arribar a l'amenaça o el xantatge emocional per assegurar-se l'abús durant un període més llarg de temps. Aquestes circumstàncies fan que per part de l'infant hi hagi una imposició del silenci per evitar la culpa, la vergonya i el patiment de les persones que estima. Alhora, aquest silenci fa difícil la detecció si no hi ha una preparació prèvia i específica de les persones adultes responsables de l'infant.

Noemí Pereda a *Els monstres de ca meva* (<https://vimeo.com/9571910>) afirma que perquè es produeixi l'abús sexual infantil s'han de donar quatre condicions:

- Que hi hagi una persona adulta motivada per abusar d'un infant.
- Que aquesta persona adulta sigui capaç de perpetrar l'abús.
- Que l'infant no sàpiga o no pugui defensar-se.
- Que no hi hagi un entorn protector de l'infant que sàpiga detectar aquesta situació de risc.

1-. Traducció lliure al català.

Aquesta persona adulta motivada i capaç de perpetrar l'abús no respon a un perfil definit, l'espectre psicosocial és molt ampli i afecta indistintament edat, classe social, nivell de formació, situació familiar, etcètera. En general es tracta de persones integrades socialment, que poden portar una vida normalitzada al seu entorn. Per tant, es desmunta la creença que es tracta de *monstres* fàcilment identificables.

Més de 60 estudis portats a terme a 22 països indiquen que 1 de cada 5 infants pateix abusos de caràcter sexual. Concretament a Espanya, entre el 20 i el 25% de les nenes i entre el 10-15% dels nens pateixen abusos sexuals (Maria Lameiras, 2008). Aquestes xifres desmenteixen la falsa creença sobre el fet que els abusos sexuals són excepcionals, que succeeixen en comptades ocasions.

Segons Noemí Pereda (2016): *Els estudis sobre incidència posen de manifest el nombre de nous casos que es denuncien a les autoritats o que aquestes detecten (hospitals, serveis socials, policia, etcètera), normalment en el període d'un any. Aquest mètode d'estudi no recull de cap manera el nombre real de casos d'abús que en general no es donen a conèixer mentre tenen lloc sinó que, i no en tots els casos, els fets són referits per les persones victimitzades en arribar a l'edat adulta. Es pot afirmar que els casos detectats representen la part superior d'un iceberg, la que emergeix de l'aigua i es fa visible, però que sota la superfície hi ha un volum molt superior, difícil de dimensionar per l'obscurantisme que l'envolta, lligat als tabús de la sexualitat, la família i el cercle de persones adultes significatives durant la infantesa.*

Vicki Bernadet, durant una sessió de sensibilització al professorat d'una escola (2017), afirma que rarament l'infant revela l'abús mentre es produeix, i que només una part ho farà a l'edat adulta. Quan l'evidència té lloc a la infantesa, generalment és perquè alguna persona adulta propera a l'infant l'ha detectat i, en general, no perquè aquest ho hagi verbalitzat.

Una altra dada reveladora informa que entre el 60% i el 80% dels casos d'abusos, la persona agressora és coneguda de la criatura. Això desmenteix també el mite que els abusos són perpetrats per desconeguts. Una persona desconeguda pot perpetrar més probablement una agressió sexual puntual, però en canvi una persona del cercle de confiança de l'infant pot repetir els abusos i mantenir les agressions al llarg del temps.

Actualment, una altra forma de manipulació per part de les persones abusadores comença en entorns virtuals. L'acostament es produeix a través de les xarxes socials virtuals, sovint amb falsejament de la identitat per crear una afinitat fictícia i guanyar-se la confiança de la nena o nen. En aquestes circumstàncies, l'infant, sense saber-ho, s'exposa a situacions de risc aportant informació personal i inclús fotografies, que posteriorment poden ser utilitzades per amenaçar i obtenir una resposta positiva a les seves demandes (*grooming*). En aquest sentit, és important la intervenció parental per regular tant els canals com la comunicació de les seves criatures amb altres internautes, sempre respectant la normativa vigent que ja estableix certs límits d'edat per a l'accés a determinades aplicacions.

4.1 Conceptes clau

CONCEPTES CLAU INVOLUCRATS EN L'ABÚS SEXUAL INFANTIL:

- És una forma de maltractament psicològic, emocional, sexual i físic contra la infància.
- Afecta un de cada cinc infants.
- Comporta un abús de poder. Hi ha una asimetria entre qui abusa i qui pateix l'abús per diferència madurativa, força física, vincle afectiu, ascendent familiar o de qualsevol altre tipus que legitima l'autoritat de l'abusador.
- S'identifica un biaix de gènere tant pel que fa les persones abusadores –el 90% són homes– com pel que fa a les persones abusades, entre les quals el percentatge de nenes supera en més d'un 10% el percentatge de nens.
- No existeix un perfil psicològic ni social de l'abusador.
- L'infant no està en condicions de decidir lliurement si participa o no en l'activitat sexual o sexualitzada.
- Majoritàriament es desenvolupa com a un procés gradual en el cercle de confiança de l'infant a través de la manipulació de sentiments, febleses i debilitats (hi ha més incidència en persones amb discapacitats).
- Tot i ser una forma de violència sexual, sol aparèixer sota l'aparença de predilecció, afecte, estima, preferència, amistat, consideració, simpatia, tendresa, amor, desig o qualsevol altra inclinació que disfressa aquesta violència.
- La vergonya, la por i la culpabilitat de l'infant que pateix l'abús i la manipulació, coerció, xantatge i amenaces de l'abusador contribueixen de manera rellevant al silenci sobre l'abús.
- La gravetat de les seqüeles en els infants és específica en cada cas i està en funció del suport rebut, la capacitat de resiliència, la duració, freqüència i intensitat de l'abús, el grau de vinculació amb la persona abusadora.
- Algunes de les implicacions per a les persones que han patit abús sexual són:
 - Depressió, ansietat, hostilitat
 - Culpa, vergonya i estigma
 - Desconfiança envers les persones i conductes antisocials
 - Baixa autoestima
 - Rebuig del propi cos. Trastorns alimentaris (especialment en les noies)
 - Retraïment social
 - Desenvolupament disfuncional de la sexualitat (masturbació compulsiva, exhibicionisme, promiscuïtat).

4.2. Allò que no és cert

FALSES CREENCES, PREJUDICIS I MITES ENTORN DE L'ABÚS SEXUAL INFANTIL:

- L'abús sexual infantil és un fet excepcional.
- La família sempre és un espai segur.
- Els abusos tenen lloc en classes baixes i famílies disfuncionals.
- Els abusadors són malalts mentals o amb addiccions a drogues o alcohol.
- Els infants tenen tendència a inventar històries i relatar les seves fantasies.
- Els infants, especialment les nenes, provoquen els adults.
- Les víctimes, en tant que callen, estan donant consentiment a l'abús.
- Si li passés a una nena o un nen proper a nosaltres, ens n'adonaríem.
- Els agressors són sempre desconeguts.

5. DETECCIÓ I IDENTIFICACIÓ DE L'ASI

5.1. Indicadors

Com que abús sexual infantil no és, en sentit estricte, sinònim de violació, no sempre és fàcil trobar uns indicadors precisos i inequívocs que condueixin amb certesa absoluta a la constatació de l'abús. Per tant, si es descarten els casos en què sí que es produeix una agressió física, que el personal sanitari especialitzat pot certificar, o bé, el potent indicador d'abús que és la revelació per part del mateix infant, en altres circumstàncies hi ha una sèrie de senyals que poden suggerir el patiment d'un abús sexual.

INDICADORS INESPECÍFICS:

- Trastorns psicossomàtics, com ara dolor recurrent del cap o del ventre, sense aparent causa orgànica.
- Trastorns del son.
- Trastorns de l'alimentació (bulímia i anorèxia nerviosa).
- Trastorns en la vestimenta (es posa varies capes de roba o dorm sense desvestir-se).
- Pors o fòbies inexplicables.
- Canvis en el rendiment escolar.
- Actitud hiperactiva, hipervigilància, inseguretat.
- Dificultats relacionals al grup d'iguals.
- Docilitat extrema.
- Comportaments agressius.
- Retraïment social.
- Comportaments regressius (enuresi, encopresi).
- Baixa autoestima.
- Depressió.
- Conductes hipersexualitzades.
- Sexualització precoç.
- Masturbació compulsiva.
- Actitud defensiva davant el contacte físic amb altres persones.

Aquests indicadors són inespecífics i en la seva majoria poden respondre a un altre tipus de problemàtiques, per tant no són exclusius ni definitoris de l'abús sexual. Però sí que representen senyals d'alerta i permeten als infants expressar de manera involuntària un profund malestar. Que la causa sigui un abús sexual o sigui un altre tipus de vivència traumàtica, caldrà esbrinar-ho amb una observació atenta en els diversos espais on l'infant desenvolupa la seva vida quotidiana. La consulta a professionals de la psicologia infantil pot ser útil en aquests moments de crisi.

També s'ha de tenir present que si no es presenten lesions físiques específiques ni es produeix el relat concret per part de l'infant, els indicadors enunciats poden igualment portar a la sospita d'un abús. En aquest cas, no és gens recomanable sotmetre l'infant a un interrogatori que podria allunyar-lo encara més, desvirtuar les evidències i revictimitzar-lo. Les persones adultes que tinguin la sospita hauran de fer les consultes pertinents als serveis especialitzats. Al final d'aquesta Guia, a l'apartat 11, s'hi facilita informació i telèfons.

5.2. Actuacions davant la revelació o la constatació de la sospita

L'actitud de les famílies i de professionals de diferents sistemes i serveis, quan són dipositàries de la revelació de l'infant o bé, quan consideren que hi ha prou indicis per a la sospita d'abús sexual, ha de possibilitar un bon acompanyament emocional. La seva actitud ha de proporcionar tranquil·litat i seguretat a la criatura, deixant que parli d'una manera lliure i, com s'ha dit abans, sense formular preguntes que puguin condicionar o influir el seu discurs.

Seguidament, en base a la Guia d'indicadors i pautes d'actuació de la Junta d'Andalusia (2014), al guió dels capítols 1, 2 i 3 i als continguts de les entrevistes a professionals realitzades durant l'elaboració del capítol 4 de *Sentir que Sí, sentir que No s'ofereix* una sèrie d'orientacions sobre les actuacions més convenients.

5.2.1. Actuacions davant la revelació

ACTITUD I PAUTES D'ACTUACIÓ DAVANT LA REVELACIÓ:

- Fer una escolta activa del relat de la criatura, mostrant-li el nostre interès i sense interrompre-la.
- Respectar el seu ritme.
- Afavorir un relat lliure i espontani, evitant l'aportació o inducció d'informació que l'infant no hagi donat.
- Donar-li credibilitat.
- Manifestar-li una actitud de tranquil·litat.

- Controlar la nostra reacció emocional verbal, gestual i corporal davant el seu discurs per no alarmar ni preocupar l'infant.
- Normalitzar la situació des de la calma tot donant-li recolzament emocional.
- No prometre-li coses que potser no es podran complir.
- Desculpabilitzar la nena o el nen, tot destacant que la responsabilitat és de la persona abusadora.
- En cas que l'abús tingui lloc al si de la família, mantenir una actitud de neutralitat davant l'infant, que pot tenir sentiments ambivalents respecte de la figura familiar.
- No realitzar judicis de valor.
- Recollir de manera literal la conversa mantinguda amb l'infant, per tal d'evitar modificacions que puguin comportar distorsions, i descriure també les seves reaccions de manera objectiva (comptar amb el sofriment que la situació li pot comportar).
- Garantir la protecció i seguretat de l'infant.
- Tenir present en l'actitud de suport que el contacte físic (abraçades, carícies, petons) pot estar connotat pel mateix abús sexual. En l'expressió d'afecte i cura s'ha de comptar amb aquesta possible associació.
- Donar les gràcies a la criatura per la confiança que ens dispensa en fer la revelació i felicitar-la per la valentia de la seva decisió.
- Deixar-li molt clar que el nostre objectiu és ajudar-la i protegir-la i que per aquesta raó haurem de compartir aquesta informació amb persones especialistes que es dediquen a ajudar les criatures que es troben en la seva situació.
- Demanar assessorament especialitzat i seguir de manera rigorosa els protocols i les seves indicacions, per reduir al mínim indispensable la intervenció de terceres persones i evitar així la revictimització de la criatura.

5.2.2. Actuacions davant la sospita

ACTITUD I PAUTES D'ACTUACIÓ DAVANT LA SOSPITA:

- Demanar assessorament especialitzat i seguir de manera rigorosa les indicacions dels equips professionals.
- Tot mantenint el dret a la intimitat de la criatura, contrastar de manera acurada les nostres observacions amb la d'altres persones i professionals propers per esbrinar si han detectat cap canvi en el seu comportament.
- Fer una observació sistemàtica sobre el moment en què es donen els indicadors de sospita per situar el possible espai de risc.
- Evitar la culpabilització o el càstig en relació amb els comportaments descrits a l'apartat 5.1, que poden ser una canalització del malestar de l'infant.

- No expressar alarma ni disgust davant d'aquests comportaments.

- Trobar un moment oportú, de tranquil·litat i relaxació, per dialogar amb la criatura sobre les coses que li agraden i les que no de les seves relacions quotidianes, sense forçar cap resposta i sense insistència en l'obtenció d'informació. S'ha de propiciar una conversa afable i no un interrogatori, i si la criatura no vol parlar s'ha de respectar el seu silenci.

- Manifestar-li el nostre suport i afecte incondicional sense consideració del que li hagi pogut passar.

6. PAUTES EDUCATIVES

A continuació s'especifiquen algunes pautes educatives que han de ser concebudes d'una manera funcional, és a dir que s'han de contextualitzar a cada situació particular. Cada infant és diferent, els estils comunicatius són diversos, les relacions que s'estableixen entre cada nena o nen i les persones adultes de la seva confiança varien amb l'edat, els rols de cadascú, els contextos socioculturals i la singularitat de cada situació.

Per tant, aquest conjunt de propostes ha de ser entès com un compendi d'orientacions generades en la pràctica professional i han de servir com a línies estratègiques i no com a fórmules estàtiques. Amb el coneixement concret de cada espai social per part de qui vulgui aplicar aquests materials per a la prevenció de l'abús sexual infantil, és d'esperar que emmarqui la seva intervenció en un context ampli de caràcter dinàmic que pugui garantir un treball a llarg termini.

D'una banda, en relació amb l'exercici dels drets dels infants, sempre, en qualsevol actuació que es porti a terme, ha de prevaldre l'interès superior de l'infant i la garantia del seu ple desenvolupament i benestar físic, psicològic i social.

Per fer efectiu el dret de tota criatura a ser escoltada, s'han de facilitar climes relacionals de confiança i amabilitat que convidin a la participació i l'emissió d'opinions. Si aquest objectiu es manté en el temps, és més probable que, davant d'un problema important, l'infant acudeixi a les persones adultes que li van donar aquest lloc. Tal com explica Pilar Polo al capítol 4, a tall d'exemple, si un infant diu a casa seva que no vol anar a la piscina, en comptes d'interpretar que es tracta d'un caprici se li ha de preguntar el motiu i prendre'l seriosament en consideració.

El dret a la intimitat, a l'honor i a la dignitat dels infants han d'estar integrats en les interaccions quotidianes de cada espai relacional, és a dir, familiar, escolar, comunitari, etcètera. A més, és una responsabilitat compartida entre les famílies i els poders públics la seva protecció davant qualsevol forma de violència física, psíquica o sexual. Un altre exemple, facilitat en aquest cas per Vicki Bernadet, fa referència a la situació d'emprovadors ocupats d'una botiga de roba que porta a una família a fer que la criatura es despulli en un passadís per evitar l'espera d'un emprovador lliure, encara que la criatura posi de manifest el seu desacord.

En aquest sentit, es considera rellevant per al tema que ens ocupa i per a un desenvolupament integral de tota persona, l'educació afectivosexual des de les primeres edats. Aquesta educació té moltes dimensions i nivells, en funció de l'edat de les criatures. És important anomenar totes les parts del cos, especialment les íntimes, pel seu nom, parlar amb naturalitat de la

sexualitat i explicar d'acord amb el grau de maduració de cada etapa els temes que despertin la seva curiositat.

És important establir relacions positives que incloguin un tracte personal respectuós sense cap tipus de coerció ni xantatge. Per exemple, el clàssic petó obligat a determinades persones de la família o amistats quan l'infant es nega a fer-ho, pot influir en una manca d'assertivitat en altres ocasions relacionals que el puguin posar en risc. S'ha d'educar en la convicció que *el seu cos és seu i que ningú sap millor com se sent quan el toquen*, tal com s'explicita en els tallers dels tres primers capítols dels materials.

A més d'educar a saber dir NO davant situacions no desitjades de pressió, també cal fer veure els avantatges de saber demanar ajuda quan cal. En aquest sentit, és beneficiós que hi hagi diverses persones adultes de confiança a qui l'infant pugui recórrer en cas de voler consultar alguna situació conflictiva o explicar una determinada preocupació.

Com que difícilment la resposta reactiva davant d'una problemàtica en un moment determinat pot ser totalment satisfactòria, i com que és impossible preveure totes les situacions concretes de risc que se li poden presentar a una criatura, les mesures més efectives passen per, d'una banda reduir les condicions materials i objectives que possibilitin aquest risc i, de l'altra, contribuir a l'apoderament dels infants perquè puguin reaccionar amb conductes assertives i d'autoprotecció. Fer saber a les criatures que, passi el que passi, tindran l'estima incondicional de la seva família i persones adultes responsables i construir espais de confiança perquè no sentin por d'explicar allò que els preocupa, constitueixen estratègies molt eficaces per a la protecció i cura dels infants.

7. APROFITAMENT DELS MATERIALS PEDAGÒGICS

Els materials *Sentir que SÍ, sentir que NO*, que es presenten en format videogràfic, consten de quatre capítols, tal com s'ha anunciat a l'apartat 2 d'aquesta guia.

- Capítol 1: **Sentir que SÍ, sentir que NO**
- Capítol 2: **Les tres preguntes de la persona desconeguda**
- Capítol 3: **Demandar ajuda**
- Capítol 4: **Sensibilització de persones adultes**

Els capítols 1, 2 i 3 són per treballar-los amb els infants de manera participativa, vivencial i interactiva. Seguidament es fan una sèrie de propostes que es poden desplegar de manera continuada o bé, segons l'evolució del grup o dels infants individualment, se'n poden decidir diferents nivells de temporització.

Hi ha una gradació en el tipus de continguts que s'hi presenten. Inicialment, al capítol 1, es tracta d'identificar i posar en paraules les sensacions agradables i les desagradables en relació amb el propi cos. Es tracta de familiaritzar-se amb l'expressió de sentiments i emocions i trobar les vies per comunicar-les de manera assertiva, amb el benentès que un mateix fet pot produir sensacions agradables inicialment, però que poden esdevenir desagradables en un altre moment. Aquest reconeixement de satisfacció o insatisfacció va també associat a l'estimació del propi cos, a saber dir *NO* i a tenir present que qui millor sap què li agrada i què no li agrada és la persona en si. Es presenten diverses situacions que permeten endinsar-se en el tema de manera progressiva.

Al capítol 2, es plantegen algunes estratègies per reaccionar davant dels possibles riscos d'intent d'abús per part d'alguna persona desconeguda. Aquests casos són els que generalment es presenten quan es vol alertar sobre *els perills de parlar amb persones desconegudes* però en general, no s'arriba a abordar la possibilitat de l'abús sexual ni es faciliten els mecanismes per al seu afrontament, que sí es proposen aquest capítol dels materials.

Tanmateix, la majoria de casos d'abús sexual infantil es donen en l'entorn de confiança dels infants. I aquest és el contingut del capítol 3, que pretén visibilitzar tota aquesta problemàtica de manera explícita, les seves implicacions i les estratègies per demanar ajuda.

Finalment, el capítol 4 s'adreça a famílies, professorat, educadores i educadors, monitoratge de lleure i esports i a totes aquelles persones adultes que d'una manera o altra són responsables de l'educació a l'etapa de la infantesa. Es pretén visibilitzar aquest tipus de maltractament i sensibilitzar tot l'entorn adult dels infants en el fet que el fenomen existeix, que afecta un percentatge molt alt de la població i que mirar en una altra direcció només fa que perpetuar el problema.

7.1. Capítol 1: Sentir que SÍ, sentir que NO

Abans de començar, s'ha d'explicar de manera introductòria que es visionaran uns vídeos en què un grup d'infants de 8-9 anys fan uns tallers i que s'anirà aturant la projecció de manera que tothom hi pugui participar i donar la seva opinió o explicar-hi temes relacionats.

És molt important el clima en què es fa:

- Relaxació i confiança que facin possible la comunicació.
- Silenci respectuós en el si del grup en actitud d'escolta activa.
- Ordre en l'ús de la paraula.
- Consideració envers els continguts comunicats per qui vol parlar i respecte per qui no ho vol fer.
- La persona dinamitzadora ha de vetllar perquè totes les veus que es vulguin expressar puguin ser escoltades.

Al primer capítol es treballen les sensacions agradables i desagradables de la proximitat o el contacte físic íntim amb persones desconegudes i amb persones de l'entorn relacional proper. L'objectiu és apoderar els infants en la identificació de situacions de seguretat i situacions de risc en aquest àmbit per prevenir l'abús sexual infantil.

Davant del plantejament que fan els personatges sobre *“nosaltres sabem millor que ningú que volem i què ens agrada”* i que *“quan el nostre cos és tocat ens diu com se sent, si ens agrada en volem més, sentim que SÍ, i quan no ens agrada, sentim que NO i volem que parin”*, en arribar al [minut 1:19](#) es pot fer una pausa i demanar que posin exemples d'aquestes sensacions per, a continuació contrastar les respostes amb les dels infants del vídeo.

Quan s'arriba al [minut 3:32](#) també es fa una pausa per possibilitar la participació del grup. Es plantegen preguntes sobre la situació dels personatges, com ara:

- Què ha passat?

- Heu vist quan la Txell tenia la sensació del SÍ?

- I quan tenia la sensació del NO?

- Li ha dit a la seva mare quan li agradava i quan no li agradava?

- Per què penseu que no li ha dit?

Aleshores es va a comprovar què fan els personatges i el grup d'infants gravat. Al [minut 3:55](#) es fa una pausa i es poden fer les preguntes següents:

- Els fem saber a les altres persones com ens sentim quan ens toquen?

- És fàcil o difícil fer això?

- Per què?

Es continua amb la projecció i a l'escena de la Lola a l'autobús, es fa una pausa al [minut 7:01](#) per fer preguntes del tipus:

- Què ha passat?

- Com s'ha sentit la Lola?

- Quan ha tingut la sensació del NO?

- Què podia haver fet?

I es torna a veure com reaccionen els personatges i els infants filmats. Al [minut 9:25](#) es torna a fer una pausa per preguntar:

- Us ha passat que alguna vegada volíeu dir NO però no us va atrevir a fer-ho?

És important en tot moment, no forçar cap resposta, convidar a participar-hi sense que les preguntes puguin ser invasives de la intimitat de cada infant i observant les reaccions de manera atenta. Sobre aquesta última pregunta es pot desenvolupar una activitat específica, que es plantejarà al final del capítol.

Comença una nova situació entre el Marc i el seu entrenador, el Joan, qui acaba dient-li al primer que si continua amb aquella actitud no cal que torni. Al [minut 11:57](#) es fa una pausa per plantejar:

- Què fa el Joan?

- Com es comporta amb el Marc? (Si cal, s'ha d'orientar amb noves preguntes les respostes dels infants per visualitzar que primer li

fa un regal, després juga amb ell, davant la negativa del Marc a un tocament més íntim li respon que “són ximpleries”, li diu que és “rar” i que “en els esports hi ha contacte i que això que fa és normal”. Després li pren el regal i li diu que si segueix així no cal que torni. Es tracta de fer explícits els mecanismes d’acostament afectuós, de pressió i d’amenaça que fa servir el Joan).

Es torna a la filmació i al minut 12:15 es pregunta sobre els sentiments del Marc.

- Com se sent el Marc?
- Quins dubtes té sobre això que ha passat?
- Al final, què fa?
- Penseu que ho ha fet bé? Què hauríeu fet en el seu lloc?

Activitats proposades al final del capítol 1

7.1.1. Voler dir NO

Durant la projecció es planteja la pregunta següent:

Us ha passat que alguna vegada volíeu dir NO però no us va atrevir a fer-ho?

En acabar el capítol 1 es pot oferir una bústia (capsa de cartró) on cada infant del grup pot introduir la seva resposta escrita en un full. Es pot fer de manera anònima per facilitar la comunicació de situacions que en determinats casos pot ser molt difícil. S’hauria de demanar que només diguin si qui escriu és una nena o un nen i qui és la persona a qui se li volia dir NO (amistat de la família, familiar, docent de l’escola, personal sanitari, monitoratge d’esport, lleure, activitat extraescolar, membre adult d’un culte, etcètera)

En un altre moment es pot preguntar al grup si li sembla bé que els fulls siguin llegits en veu alta, tenint en compte que són anònims, i si la resposta és afirmativa es pot analitzar cada cas per ajudar a qui l’ha escrit donant-li idees sobre possibles coses que es podrien fer. L’acció de voler col·laborar aportant suggeriments és una manera d’assajar les pròpies respostes davant la incomoditat de voler fer una cosa i no veure’s amb la fortalesa necessària per fer-ho.

7.1.2. Cançó “Sentir que SÍ, sentir que NO”

Aquesta cançó, creada de manera específica per a *Sentir que SÍ, sentir que NO*, apareix de forma reiterada a l'inici i durant el desenvolupament de les diverses situacions que es presenten en les gravacions. Es tracta d'aprendre la cançó, explicar la lletra de manera col·lectiva i després cantar-la.

*Puc sentir que sí, puc sentir que no
Senti el que senti jo escolto el meu cos
Si sento que sí, et diré que: (...) SÍ! (tothom)
Si sento que no, et diré que: (...) NO! (tothom)
El cos que tinc em fa feliç, és el meu tresor,
Sé quan està segur, sé quan escolta el cor.*

**Confio en els meus sentiments: el que sento és el que val.
Si és que sí, ens podem abraçar, saludar, acariciar, pessigollejar.
Si sento que no, dir-t'ho serà complicat
però ho diré alt i clar si és la meva voluntat.**

*Puc sentir que sí, puc sentir que no
Senti el que senti jo escolto el meu cos
Si sento que sí, et diré que: (...) SÍ! (tothom)
Si sento que no, et diré que: (...) NO! (tothom)
El cos que tinc em fa feliç, és el meu tresor,
Sé quan està segur, sé quan escolta el cor.*

**Cada cos és únic, cada cos és especial,
Jo estimo el que tinc i el protegeixo quan cal.
Encara haig de créixer i haig d'aprendre molt
Però el que sé molt bé, és si m'agrada o no.**

*Puc sentir que sí, puc sentir que no
Senti el que senti jo escolto el meu cos
Si sento que sí, et diré que: (...) SÍ! (tothom)
Si sento que no, et diré que: (...) NO! (tothom)
El cos que tinc em fa feliç, és el meu tresor,
Sé quan està segur, sé quan escolta el cor.*

**No m'agraden els secrets quan hi ha amenaces,
quan em fan por o em fan viure amb desconfiança.
Potser em costarà poder-ho explicar,
però trobaré a la persona que em podrà ajudar.**

*Puc sentir que sí, puc sentir que no
Senti el que senti jo escolto el meu cos
Si sento que sí, et diré que: (...) SÍ! (tothom)
Si sento que no, et diré que: (...) NO! (tothom)
El cos que tinc em fa feliç, és el meu tresor,
Sé quan està segur, sé quan escolta el cor.*

Berta Alarcó i Chus Portela

7.1.3. Posem nom a les sensacions

Per facilitar el reconeixement i la identificació de sensacions agradables i desagradables, és important poder anomenar-les i posar en paraules els sentiments difusos com a primer pas per a l'afrontament.

S'hi poden posar exemples de sensacions per estimular la producció d'adjectius o qualificacions, com ara *agradable, plaent, afectuosa, divertida, alegre, gratificant, amable, positiva, de satisfacció, feliç, relaxant, que ve de gust...* i, *desagradable, irritant, molesta, espantosa, fastigosa, que fa por, que fa fàstic, empipadora, ofensiva, repugnant, que no ve de gust.*

Es presenta el quadre següent, que els infants han de completar amb l'ajuda de diccionaris i consultes a altres persones. El treball s'ha de fer en petit grup (parelles o trios).

<p><i>Sentir que SÍ sentir que NO</i></p> <p>Quan algú ens toca, el nostre cos ens diu com se sent. Si ens agrada en volem més, sentim que SÍ; si no ens agrada, sentim que NO, volem que això pari.</p> <p>Intentem buscar el màxim de paraules possibles per expressar aquestes sensacions.</p>	
<p><i>Sensacions positives</i></p> 	<p><i>Sensacions negatives</i></p>

7.2. Capítol 2: Les tres preguntes de la persona desconeguda

Una primera qüestió que es treballa és que es pot sentir que NO encara que no hi hagi contacte físic. La Txell està d'excursió amb l'escola, jugant en un parc amb les seves companyes i companys, quan es produeix una trobada amb un home desconegut. Al [minut 3:02](#) es fa una pausa i es demana al grup que expliquin, des del seu punt de vista:

- Què és l'abús sexual infantil?
-

Es recullen les respostes i es contrasten amb les que donen diverses nenes i nens del vídeo. Aquí és important aclarir als infants que *encara que no hi hagi contacte físic, hi ha abús quan t'obliguen a tocar o a mirar i tu no vols*.

En una altra escena, la Lola està jugant en un parc, s'allunya del seu pare, que està parlant amb una altra persona, i es troba amb un desconegut. Al [minut 5:53](#) es fa una pausa i es planteja:

- Qui ha actuat malament en aquesta situació?
 - Per què?
-

I seguidament es va a veure què diuen els personatges i els infants del vídeo.

Respecte a les tres preguntes de la persona desconeguda, es pot fer un treball específic al final del capítol.

El visionat s'atura al [minut 8:33](#) per preguntar:

- Què ha de fer la Lola?
-

Es recullen les respostes i es contrasten amb les respostes dels infants gravats. Es continua amb el visionat, i al [minut 9:22](#) es pregunta al grup:

- Per què no li han funcionat a la Lola les tres preguntes de la persona desconeguda?
-

Caldrà insistir en el fet que només que hi hagi un NO a alguna de les tres preguntes, s'ha d'aturar la situació. Continua el visionat i quan apareix una nova situació, protagonitzada també per la Lola, es fa una pausa al [minut 12:22](#) per preguntar:

- Què fa la Lola?
 - Per què?
 - Què hauríeu fet vosaltres en el seu lloc?
-

Es torna a veure el capítol fins al final.

Activitats proposades al final del capítol 2

7.2.1. Mural

Amb paper d'embalar o cartolines, s'escriuen amb lletres grosses les tres preguntes de la persona desconeguda. Es pinten i, una vegada enllestit el mural, s'exhibeix en un lloc visible, que serveixi de recordatori i sobre el qual es pugui tornar a parlar en un altre moment.

7.2.2. Contacontes

En parelles o trios, inventar una història on un dels personatges, una criatura, es vegi en risc per causa d'una persona desconeguda, adulta, que pretén abusar-ne sexualment. En un full apuntar les dades més importants per poder després explicar el conte en gran grup.

<i>Conte</i>
Nom i edat del personatge infantil:
Aspecte persona desconeguda:
Lloc on es troben:
Proposta de la persona adulta:
Resposta de la criatura:
Desenllaç de la història:

A mesura que cada petit grup explica el seu conte, es fa una anàlisi en gran grup sobre com ha respost el personatge de l'infant a la proposta del personatge de la persona adulta i, si cal, es recullen possibles alternatives que podrien ajudar a la seva seguretat i protecció. Es tracta de potenciar el pensament creatiu en l'elaboració de possibilitats alternatives a una problemàtica presentada i de reforçar la capacitat de resposta davant situacions no desitjades.

7.3. Capítol 3: Demanar ajuda

En aquest capítol s'aprofundeix en l'abordatge de l'abús sexual infantil quan, com en la majoria dels casos que es donen a la realitat, la persona abusadora pertany al cercle de confiança de l'infant, inclosa la seva família.

Els personatges de la Txell, la Lola i el Marc expliquen què els passa i com se senten davant d'una persona molt propera que els sotmet a l'abús. En el primer cas, és interessant destacar la **progressió de l'abús, que evoluciona des de situacions acceptables –i fins i tot plaents– a situacions no desitjades i molt difícils d'aturar, precisament perquè es van transformant en un marc de confiança i proximitat sense que hi hagi un canvi radical que previngui del risc i malestar al que al final generalment hi arriba** (la Txell diu que al principi li agradava que el seu tiet la toqués).

En el segon cas s'explica una situació en què intervé una dona adulta, però sobretot es plantegen els riscos dels xats per internet, que faciliten el *grooming*, o sigui, l'engany pederasta en entorns virtuals, en què una persona adulta es fa passar per infant per obtenir informació i imatges compromeses que ajudin a sostenir les seves exigències sota amenaça (la Lola parla d'ella, però sobretot de la seva cosina, que està atrapada en les xarxes socials per un adult abusador).

El tercer cas planteja l'abús per part del progenitor. Malgrat la duresa de la situació, té molt de sentit presentar-la, ja que els estudis revelen que és en el context familiar on molts dels abusos tenen lloc.

Al [minut 3:01](#) es pot aturar la projecció perquè el grup suggereixi com la Lola pot ajudar la seva cosina; al [3:45](#), el mateix per recollir les idees que puguin fer que la Txell surti de la situació d'abús, i, al [4:16](#), es pot repetir l'aturada del vídeo per fer propostes de possibles sortides per al Marc. En els tres casos es contrasten les respostes que doni el grup que visiona els materials amb les respostes dels infants gravats.

Davant del fet que en el cas de la Txell l'abús no s'atura malgrat haver-ho explicat a la seva mare, caldria remarcar que al moment de demanar ajuda és important comptar amb més d'una persona per si de cas no s'obté una resposta satisfactòria (no se la creuen; li expliquen que si això fos cert provocaria un daltabaix a la família; li diuen que ella provoca l'abús, que si volgués ho podria aturar; li resten importància al fet, fins que al final una persona se la creu i li dona valor a la seva actitud). Al [minut 10:30](#) s'atura el visionat per recapitular en gran grup tots aquests entrebancs previs al fet que la Txell confiés el problema a la seva mestra, que és qui finalment l'ajuda.

Al final es pregunta quin és el consell que donen els tres personatges i s'arriba a una frase de síntesi que reculli la necessitat de demanar ajuda.

Activitats proposades al final del capítol 3

7.3.1. Qui m'hi podria ajudar?

Es presenta una fitxa que cada infant respon de manera individual.

<p>Si tingués un problema molt gros i no sabés com sortir-me'n, a qui demanaria ajuda?</p> <p>Les persones a les quals confiaria el problema serien (mare, àvia, germà, mestre, monitora d'esplai o del casal, entrenador....) perquè (raó de la tria):</p>	
Primera:	
	<i>perquè</i>
Segona:	
	<i>perquè</i>
Tercera:	
	<i>perquè</i>
Quarta:	
	<i>perquè</i>

Una vegada emplenada la fitxa, en grups de tres persones es fa intercanvi d'informació, per facilitar la verbalització dels noms, el grau de relació de les persones susceptibles de donar suport i els motius pels quals es fan dignes de confiança.

Es fa la posada en comú en gran grup posant èmfasi en les característiques que promouen que es pugui comptar amb aquestes persones.

Aleshores es planteja una nova situació. Si la persona que causa el problema és de la pròpia família o una amigat molt propera o persona important, o bé no es vol causar més sofriment a la família, quines persones o institucions podrien ajudar (aquí es pot facilitar el telèfon gratuït d'Infància Respon, per si cal obtenir ajuda més enllà del cercle de confiança).

116 111 | Infància Respon

Es recullen totes les propostes i es consignen per escrit perquè tot el grup pugui veure diferents alternatives.

7.3.2. Fem d'actrius i d'actors

Es plantegen una sèrie de situacions escrites en targetes i es reparteixen entre els infants, que s'organitzaran en petits grups de 3, 4 o 5 persones. Cada petit grup ha de fer un *role playing*, és a dir representar un dels personatges de la situació i interactuar amb la resta perquè tothom vegi què és el que passa.

En funció de l'edat i les característiques del grup es poden modificar les situacions, augmentar el nombre i característiques dels personatges, simplificar o fer més complexos els conflictes, etcètera.

Situació 1:

El venedor del quiosc on comprem llaminadures i la meva mare compra fascicles i el diari del diumenge, diverses vegades m'ha dit que a la rebotiga (a dins) té moltes més coses i que si un dia vull me les ensenyarà quan acabi l'horari d'atendre el públic. Li he explicat a una companya (o company) per saber què fer.

Personatges:

- *Nena protagonista*
- *Venedor*
- *Mare*
- *Companya o company de bàsquet molt de fiar*

Situació 2:

Avui, a l'escola, a l'hora del pati, en Joan, el meu millor amic, m'ha explicat plorant que el seu cosí que va a l'institut i que té molta força, l'agafa pels braços i l'immobilitza. Al principi era com un joc, però cada vegada li fa més coses, li abaixa els pantalons, el toca, i el Joan s'ho passa molt malament. Com que el seus pares són germans i s'estimen molt, no gosa explicar què passa. Què podria fer per ajudar-lo?

Personatges:

- *Nen protagonista*
- *Joan*
- *Mestra responsable del pati*

Situació 3:

El professor de violí, que és un geni i ha guanyat molts premis perquè toca molt bé i fins i tot compon música i tothom l'admira, m'ha dit que la setmana que ve em farà una classe particular en una saleta on ningú ens molestarà, per perfeccionar la meva actuació a l'audició que farem a final de curs. D'una banda vull fer-ho perquè és molt bon professor, i jo vull tocar molt bé el dia de l'audició, però de l'altra, no entenc per què només m'ho diu a mi i em fa una mica de por que no hi hagi ningú més. No sé què fer.

Personatges:

- *Infant (nena o nen)*
- *Professor de violí*
- *Família de l'infant (àvia, pare...)*

Situació 4:

La monitora de natació quan m'explica els moviments que he de fer a l'aigua sovint m'agafa amb molta força i a mi no m'agrada. Però com és una persona adulta i, a més, molt esportista, no sé com fer-ho perquè no em torni a agafar d'aquesta manera. Què podria fer?

Personatges:

- *Infant (nena o nen)*
- *Monitora de natació*
- *Família de l'infant (mare, àvia, germà gran...)*

Situació 5:

La Marisa, que és molt popular a l'esplai, m'ha dit que si a les colònies no dormim a la mateixa tenda deixarà de ser amiga meva. Em cau bé però no m'agrada que m'amenaci d'aquesta manera. No sé què fer.

Personatges:

- *Infant (nena o nen)*
- *Marisa*
- *Monitor o monitora de l'esplai*

Situació 6:

El tiet Antonio, que és una persona molt alegre i sempre està fent broma, té per costum, cada vegada que em veu, posar-me la mà al cap i despenjar-me. A mi això em desagrada molt, però com que l'estimo no m'atreveixo a dir-li res per por que s'ofengui. No sé què podria fer perquè no torni a passar.

Personatges:

- *Marc (nen protagonista)*
- *Tiet Antonio*
- *Altres familiars*

Situació 7:

La meva mare i el meu pare es van separar fa dos anys, i ara ella té una nova parella que es diu Ramon. El Ramon es mou per tota la casa com si només hi fos ell i ningú més, i fins i tot entra al lavabo quan sóc dins sense trucar a la porta. No vull incomodar-lo ni tampoc disgustar la meva mare, però no estic bé a casa quan hi és ell. No sé què podria fer.

Personatges:

- *Laia (nena protagonista)*
- *Ramon*
- *Trini (mare de la Laia)*
- *Altres membres de la família (pare de la Laia, germana gran...)*

Situació 8:

La Fàtima i jo som molt amigues i ens ho passem molt bé quan fem deures plegades i quan juguem. Riem molt. Però hi ha una cosa que em preocupa, i és que quan em parla a cau d'orella ho fa amb la veu molt alta i a mi em molesta però no li dic per no fer-la enfadar i que no vulgui ser amiga meva. Com que això passa molt sovint, no sé com actuar perquè no ho faci.

Personatges:

- *Elena (nena protagonista)*
- *Fàtima*
- *Altres companyes i companys del barri*

Situació 9:

Tenim un veí molt gran que es diu Climent i tota la gent del carrer li diu "avi Climent". A vegades es despista, surt a comprar el pa, es posa a xerrar i torna a casa seva sense haver-lo comprat. Amb mi sempre ha estat molt amable, però últimament em fa sentir incòmode. M'ha dit que he d'anar a visitar-lo a casa seva i que m'ensenyarà unes revistes que m'agradaran però que no li digui a ningú, que serà "el nostre secret". Vull anar-hi però em fa una mica de por, no sé com solucionar-ho.

Personatges:

- *Pau (nen protagonista)*
- *Avi Climent*
- *Familiars i altres veïnes o veïns*

Després de cada representació es demana als infants que expliquin com es deuen sentir els personatges que tenen el dilema de no saber com reaccionar, quins deuen ser els seus pensaments, les seves preocupacions i les seves emocions. Es fa un debat sobre el conflicte i sobre les respostes dels personatges, per concloure amb les possibles alternatives per afrontar el problema.

7.3.3. Què he après?

Adaptat de les Guies didàctiques de Font (1995) i Alonso Varea, Font i Val (1999).

Es presenta als infants la fitxa següent amb afirmacions diverses perquè triïn la resposta que considerin més adequada, de manera que es pugui comprovar el grau d'assoliment dels objectius i continguts treballats.

Encercla SÍ o NO en cada oració, segons si penses que hi estàs d'acord o que no ho estàs.		
Si algú t'ofereix regals o diners perquè el deixis tocar-te o que tu el toquis, tu diràs...	SÍ	NO
En l'abús sexual, la persona agressora sempre utilitza la força i la violència.	SÍ	NO
Si al començament t'agrada el que et diu o et fa una persona, saps que sempre t'agradarà el que et faci en el futur.	SÍ	NO
Totes les persones des de petites hem d'aprendre a protegir-nos.	SÍ	NO
Qualsevol persona pot ser agressora.	SÍ	NO
Si una persona abusa de tu, el millor que pots fer és callar i no explicar-ho a ningú.	SÍ	NO
Quan hi ha un abús sexual la culpa és de qui abusa i de la víctima.	SÍ	NO
Si pel carrer una persona desconeguda t'invita a passejar en el seu cotxe, tu li diràs que...	SÍ	NO
Les persones abusadores són sempre desconegudes.	SÍ	NO
Si una persona adulta em diu que entre nosaltres hi ha un secret que no s'ha d'explicar a ningú, li he de fer cas.	SÍ	NO
Si tenim un problema important hem de poder explicar-lo a alguna persona de la nostra confiança.	SÍ	NO
Els nois i les noies més grans també poden ser agressores.	SÍ	NO
Les persones abusadores sovint enganyen els infants.	SÍ	NO
Si una persona adulta et fa regals i et diu que ets especial hauries de correspondre les seves atencions i afecte accedint a tot allò que et demani.	SÍ	NO
Ningú millor que tu sap què li agrada al teu cos i què no.	SÍ	NO

8. CONCLUSIONS

➤ Com que cap infant ni adolescent no queda fora del risc d'un possible abús sexual, s'ha de treballar per a tota la població des d'una perspectiva educativa i preventiva a fi de minimitzar les greus conseqüències d'aquesta forma de maltractament.

➤ Tots els espais educatius de socialització són susceptibles de dur a terme una intervenció d'aquest tipus, com per exemple els esplais i caus, els centres oberts, les escoles dins les hores lectives i en les activitats extraescolars, clubs d'activitats esportives i poliesportius, casals infantils, agrupaments escoltes, etcètera.

➤ El treball i la comunicació en xarxa de professionals i famílies afavoreix la protecció i seguretat de la població infantil i facilita la creació de canals d'intervenció amb una coordinació i cohesió internes que puguin garantir l'eficàcia de la prevenció en els seus tres vessants, segons s'ha exposat a l'apartat 3 d'aquesta Guia.

➤ Les persones adultes tenim una gran responsabilitat; si nosaltres no som capaces de vèncer les nostres pors i els nostres tabús, com podem esperar que ho facin els infants i adolescents. Cal dir que ignorar l'existència de l'ASI ens fa còmplices de la seva perpetuació. Ha passat massa temps sense que s'hagi generalitzat una presa de consciència en aquest sentit i sense que les mesures preventives s'hagin fet arribar a tot arreu.

➤ Després dels escàndols que han sacsejat diverses institucions i del lloc que la premsa i els mitjans de comunicació han dedicat als abusos sexuals, es podria dir que hi ha una sensibilitat social davant el tema. Aquesta conjuntura favorable porta a pensar en la possibilitat de generalitzar els esforços que fan entitats especialitzades des de fa molt de temps.

9. PER SABER-NE MÉS

9.1. Definicions

Segons Maria Lameiras (2008), l'abús sexual infantil (ASI) és la forma de maltractament infantil que més tardanament s'ha estudiat, i inicialment es va centrar sobretot en les agressions físiques sense tenir gaire en compte la seva dimensió psicosocial. És principalment a l'últim quart del segle XX que les recerques en aquest àmbit van créixer de manera rellevant, en part a causa del reconeixement dels drets i les necessitats específiques de la infància, és a dir, del grup de població compresa entre els 0 i els 18 anys d'edat.

Malgrat la constatació rigorosa per part d'institucions i autoritats competents sobre el gran nombre de persones afectades, al voltant del 20% de la població, l'ASI no està prou visibilitzat i aquesta insuficiència té repercussions directes en la seva prevenció. La incomoditat que genera i el silenci sobre aquest tema tenen relació amb els contextos en els quals tenen lloc i en les persones que el protagonitzen.

Els estudis permeten afirmar que el 90% d'aquest tipus d'abús es produeix en l'entorn de confiança de l'infant, ja sigui a la família per part de persones progenitores, membres de la família extensa o amitats properes, sigui al centre escolar per part del professorat o personal no docent, sigui al centre esportiu o de lleure per part del monitoratge i personal d'entrenament, ja sigui en altres institucions educatives per part del seu mateix equip educatiu, ja sigui a la comunitat religiosa o social freqüentada per la família per part d'integrants que hi gaudeixen de reconeixement.

La sospita que alguna d'aquestes persones adultes dels entorns de confiança pugui abusar d'un infant genera tanta incomoditat, desgrat i temor que en alguns casos poden portar a la negació, minimització o tergiversació dels fets a fi d'evitar les doloroses conseqüències en l'àmbit familiar o d'enfrontament a institucions legitimades socialment en la seva tasca.

Per als infants que pateixen ASI, trencar el secretisme que acompanya l'abús implica, com molt ben explica Vicki Bernadet, una alteració de l'estabilitat i la tranquil·litat familiar de conseqüències imprevisibles, el sentiment de vergonya i de culpa per haver sigut part de la situació, l'assumpció del pes de les amenaces, la coerció i el xantatge emocional promogut per la persona abusadora. Aquests factors presents en l'ASI dificulten de manera significativa que sigui l'infant qui comuniqui l'abús. A més, la confusió emocional que provoca el fet que qui ha de protegir i educar la nena o el nen expressi sentiments positius mentre l'agredeix fa difícil o impossible trobar les paraules per identificar i comunicar el maltractament.

Per un altre costat, no es pot educar en la desconfiança i la por envers les persones amb que cada infant tracta a la seva vida quotidiana. La prevenció, doncs, passa per l'apoderament de nenes, nens i adolescents, a través de la dotació d'estratègies que els permetin enfortir-se i per la sensibilització de les persones adultes del seu voltant, que puguin detectar i identificar situacions de risc de manera precoç.

En tots els casos es tracta de *trencar el silenci*, de visibilitzar l'ASI com una altra forma de maltractament i d'assumir la necessitat de treballar conjuntament perquè cada vegada sigui menys freqüent.

Cal dir que no hi ha una única definició de l'ASI, que aquesta depèn de la disciplina o l'àmbit professional o institucional des del qual s'aborda i que, a causa de l'endarreriment del seu estudi en comparació amb altres fenòmens socials, alguns aspectes romanen en discussió.

A continuació es presenten algunes definicions que poden afavorir una aproximació a l'ASI:

Contactes i interaccions sexuals entre una persona menor d'edat i una adulta o entre menors d'edat si existeix una diferència de cinc anys o si l'infant que abusa es troba en una situació de poder o control sobre la que pateix l'abús encara que no hi hagi diferència d'edat. (Cantón, David, i Justicia, Fernando; 2008).

És la utilització, la persuasió, la inducció, la seducció o la coerció d'un nen o una nena per a realitzar, o participar de –inclosa l'ajuda a una altra persona per al mateix fi– qualsevol tipus de conducta sexual explícita, o la simulació de dita conducta amb la finalitat de produir una representació visual d'aquesta, o la violació, el tocament, la prostitució o qualsevol altra forma d'explotació sexual d'un nen o una nena, o l'incest. (U. S. Department of Health and Human Services, 2010, citat per Baita, Sandra i Moreno Paula, 2015).

Són tots els actes de naturalesa sexual imposats per un adult sobre un infant, que per la seva condició com a tal està mancat del desenvolupament maduratiu, emocional i cognitiu per donar consentiment a la conducta o acció en la qual està involucrat. L'habilitat per embolicar un infant en aquestes activitats es basa en la posició dominant i de poder de l'adult en contraposició a la vulnerabilitat i dependència de l'infant. (Sgroi, Suzanne, 1982, citat per Baita, Sandra i Moreno Paula, 2015).

L'abús sexual a la infància engloba una sèrie d'actes sexuals infligits per adults a infants. L'abús pot tenir lloc sense contacte físic (per exemple, comportaments no desitjats i inapropiats com l'assetjament verbal o l'exhibicionisme), amb contacte físic (per exemple petons, abraçades, tocaments o carícies de caràcter sexual) o amb coit (que inclou qualsevol acte penetratiu, bucal, anal o vaginal, i qualsevol temptativa de coit). (OMS, 2002).

L'ASI pot definir-se des d'un punt de vista instrumental com els contactes o les interaccions entre un infant i un adult, quan el primer és utilitzat per a l'estimulació sexual del segon o d'una altra persona. També pot ser comès per un menor de 18 anys quan és més gran que la víctima, o quan està en una situació de poder o control sobre ella. (Méndez, Raquel i al., 2012).

És la implicació d'infants i adolescents en activitats sexuals que no comprenen plenament, per a les quals no estan preparats pel seu desenvolupament, per a les quals són incapaços de donar el seu consentiment informat, i que violen els tabús sexuals dels rols familiars. Aquest concepte parla de coerció (física, pressió o engany), d'asimetria d'edat, d'impossibilitat d'elecció (el menor no pot dir no), de l'abús de poder i del maneig inadequat dels desitjos sexuals de l'adult, utilitzant aquest als menors per satisfer les seves necessitats i afrontar els seus conflictes. (Alonso Varea, José Manuel; 1995).

Els abusos sexuals corresponen a un tipus de maltractament actiu que anomenarem indistintament 'violència sexual'. Aquí el missatge maltractador és tramès pels comportaments sexuals de l'adult. Aquests missatges constitueixen un profund i greu atemptat a la integritat física i/o psicològica de les víctimes, i els podem comparar amb una temptativa d'assassinat moral dels nens. (Barudy, Jorge; 1998).

Maltractament sexual és aquella situació en la qual un infant o adolescent és utilitzat per satisfer els desitjos sexuals de l'adult, ja sigui presenciant o participant en activitats sexuals que violen els tabús socials i legals de la societat i que ell no comprèn o per a les quals no està preparat d'acord amb el seu desenvolupament i que, per tant, no hi pot donar el consentiment (incest, violació, tocaments, seducció verbal, masturbació en presència d'un menor, pornografia...) (Síndic de Greuges de Catalunya, 2006).

9.2. Normativa i protocols

9.2.1. Normativa

- Convenció sobre els Drets de l'Infant adoptada per les Nacions Unides el 20 de novembre de 1989.
- Convenció sobre Drets de Persones amb Discapacitat i Protocol Facultatiu de l'Organització de Nacions Unides, de 2006.
- Council of Europe, Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse, CETS No. 201, 2007 .
- Directive 2011/93/EU of the European Parliament and the Council of 13 December 2011 on combating the sexual abuse and sexual exploitation of children and child pornography, OJ 2011 L 335/1.

- Council of Europe, Parliamentary Assembly (2002), Resolution 1307 (2002) on sexual exploitation of children: zero tolerance, 27 September 2002.
- Lanzarote Committee Opinion on Art. 23 of the Lanzarote Convention and its explanatory note, 17 June 2015.
- Council of the European Union (2009), Council Decision 2010/48/EC of 26 November 2009 concerning the conclusion, by the European Community, of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities, OJ 2010 L 23/35.
- 17392 Instrument de Ratificació del Conveni del Consell d'Europa per a la protecció dels infants contra la explotació i l'abús sexual, fet a Lanzarote el 25 d'octubre de 2007.
- Llei orgànica 11/1999, de 30 d'abril, de modificació del Títol VIII del Llibre II del Codi Penal, aprovat per Llei orgànica 10/1995, de 23 de novembre.
- Llei orgànica 1/1996, de 15 de gener, de protecció jurídica del menor, de modificació parcial del Codi Civil i de la Llei d'enjudiciament civil. Última modificació: juliol del 2015.
- Llei 26/2015, de 28 de juliol, de modificació del sistema de protecció a la infància i a l'adolescència.
- Llei 14/2010, del 27 de maig, dels drets i les oportunitats en la infància i l'adolescència.
- ORDRE BSF/331/2013, de 18 de desembre, per la qual s'aproven les llistes d'indicadors i factors de protecció dels infants i adolescents.

9.2.2. Protocols

A continuació es consignen alguns dels protocols d'aplicació a l'àmbit territorial de Catalunya, principalment de la ciutat de Barcelona, encara que n'hi ha molts més d'altres administracions.

9.2.2.1. Generalitat de Catalunya

- Protocol marc contra el maltractament a infants i adolescents.
http://treballiaferssocials.gencat.cat/web/.content/03ambits_tematicos/07infanciaiadolescencia/DEST_columna_dreta/documents/Protocol-Marc-Maltractament-IA.pdf
- Protocol clínic assistencial en maltractaments aguts a la infància (2008)
http://canalsalut.gencat.cat/web/.content/home_canal_salut/professionals/temes_de_salut/violencia_i_maltractaments/documents/arxius/prot2006infancia.pdf

9.2.2.2. Consorci d'Educació de Barcelona

- Documentació del protocol de maltractament infantil i adolescent.
http://edubcn.cat/ca/centres_serveis_educatius/proteccio_infancia_i_adolescencia/prevenccio_maltractaments_infantils

1. Formulari de maltractament lleu/moderat (accés restringit als centres).
2. Formulari de maltractament greu (accés restringit als centres).

3. Aplicació de suport per a la presa de decisions APLISUCEB (accés restringit als centres).
4. Circuit protocol maltractament infantil i adolescent en l'àmbit familiar.
5. Circuit protocol maltractament infantil i adolescent en l'àmbit escolar.
6. Protocol d'actuació entre els Departaments de Benestar Social i Família i d'Ensenyament, detecció, notificació, derivació i coordinació de les situacions de maltractament infantil i adolescent en l'àmbit educatiu (2016).

- Protocol d'actuació en centres educatius de Barcelona en el cas de sospita o certesa de maltractament infantil a menors (2006)
http://www.edubcn.cat/rcs_gene/extra/04_prevenio_maltractament_infantil/Protocol_complet_des12.pdf

9.2.2.3. Ajuntament de Barcelona

- Protocol d'actuació i prevenció de maltractaments i abusos sexuals infantils a les escoles bressol municipals de Barcelona
http://ajuntament.barcelona.cat/escolesbressol/sites/default/files/protocol_escoles_bressol_web_0.pdf
- Protocol de prevenció d'abusos sexuals a les escoles municipals de música i el Conservatori Municipal de Música de Barcelona
http://ajuntament.barcelona.cat/escolesmusica/sites/default/files/protocol_prevenio_abusos_sexuals.pdf

9.2.2.4. Sindicatura de Greuges de Catalunya

- Protocol marc d'actuacions en casos d'abusos sexuals i altres maltractaments greus a menors (2006)
http://www.edubcn.cat/rcs_gene/extra/04_prevenio_maltractament_infantil/303_Protocol-MarcAbusosSexualssetembre06.pdf

9.2.2.5. Altres protocols

- Protocol d'actuació entre els Departaments de Treball, Afers Socials i Famílies i d'Ensenyament, de prevenció, detecció, notificació, derivació, i coordinació de les situacions de maltractament infantil i adolescent en l'àmbit educatiu
http://www.edubcn.cat/rcs_gene/extra/04_prevenio_maltractament_infantil/protocol_actuacio_situacions_maltractament_infantil_adolescent_ambit_educatiu_ok.pdf
- Protocol de prevenció dels abusos sexuals en l'àmbit del lleure
http://jovecat.gencat.cat/web/.content/documents/arxiu/educacio_en_el_lleure/formacio_educadors_en_el_lleure/estudis_materials_i_actes/Protocol_de_Prevencio_Abusos_Sexuals_ambit_lleure.pdf

9.3. Estudis sobre l'ASI

- Bayona, Lida, i Mancipe, Marcela. Solución de problemas y ambientes virtuales en la prevención de abuso sexual infantil en pre-escolares. A: *Revista Colombiana de Psicología*. 2009, vol. 18, núm. 1 (gener-juny).
- Cantón, David, i Justicia, Fernando. Afrontamiento del abuso sexual infantil y ajuste psicológico a largo plazo. A: *Psicothema*. 2008, vol. 20, núm. 4, p. 509-515.
- Cortés-Arboleda, Rosario; Cantón-Duarte, José, i Cantón-Cortés, David. Naturaleza de los abusos sexuales a menores y consecuencias en la salud mental de las víctimas. A: *Gaceta Sanitaria*. 2011; 25(2): p. 157-165.
- De la Garza, Javier i Díaz-Michel, Enrique. Prevención del abuso sexual en el menor. Saucedo-García, J.M. i col·laboradors. A: *GacMédMéx*. 1999, vol. 135, núm. 3.
- Del Campo, Amaia, i López, Félix. Evaluación de un programa de prevención de abusos sexuales a menores en Educación Primaria. A: *Psicothema*. 2006, vol. 18, núm. 1, p. 1-8.
- Lameiras Fernández, Maria et al. Abusos sexuales a menores: estado de la cuestión a nivel nacional e internacional. A: ICEV, *Revista d'Estudis de la violència*. 2008, núm. 6, juliol - novembre.
- López, Félix, i González, Eva. Abusos sexuales a menores y sexualidad infantil: una frontera por definir. A: *Sexología Integral*. 2007; 4 (1): p. 21-29.
- Méndez, Raquel; Montero, Leticia; Rojas, Mauricio. Abuso sexual infantil: la potencia de los enfoques preventivos. A: *Revista Tendencias & Retos*. 2012, vol. 17, núm. 1, p. 49-58.
- Prieto, Emilio. Proyecto: respuesta en red. El abuso sexual y otras formas de maltrato infantil. Una visión desde los centros escolares de Alcalá de Henares. A: *Pulso*, 2005, vol. 28, p. 97-123.
- Sánchez-Meca, Julio; Rosa-Alcázar, Ana i López-Soler, Concepción. The psychological treatment of sexual abuse in children and adolescents. A meta-analysis. A: *International Journal of Clinical and Health Psychology*. Asociación Española de Psicología Conductual, 2011, vol. 11, núm. 1, p. 67-93.
- Save the Children. *Seminari Abuso sexual infantil – Programas de prevención*. Helsingør, Dinamarca, 2000.

10. BIBLIOGRAFIA UTILITZADA

- Alonso Varea, José Manuel. *Abuso sexual infantil: un reto para todos los profesionales*. 1995. Disponible a <http://www.alonsovarea.com/pdfs/asi.pdf>
- Alonso Varea, José Manuel, i Horno, Pepa. *Una experiencia de buena práctica en intervención sobre el abuso sexual infantil. Advocacy, construcción de redes y formación*. Save the Children. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. 2004.
- Alonso Varea, José Manuel; Font i Cabré, Pere, i Val Liso, Asun. *Ep! No badis!* 2001. Disponible a <http://www.alonsovarea.com/pdfs/ep%20Guia%20pedagogica%20escoles.pdf>
- Baita, Sandra i Moreno, Paula. *Abuso sexual infantil. Cuestiones relevantes para su tratamiento en la justicia*. UNICEF Uruguay. 2015.
- Barudy, Jorge. *El dolor invisible de la infancia*. Paidós Ibérica. Barcelona, 1998.
- Cantón, David, i Justicia, Fernando. Afrontamiento del abuso sexual infantil y ajuste psicológico a largo plazo. A: *Psicothema*. 2008, vol. 20, núm. 4, p. 509-515.
- Council of Europe. *Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse*. Convenció a Lanzarote, 25 d'octubre de 2007. Disponible a <https://rm.coe.int/1680084822>.
- Douglas, Emily, i Finkelhor, David. *Childhood sexual abuse factsheet*. Crimes Against Children Research Center. University of New Hampshire, 2018.
- Finkelhor, David. *El abuso sexual al menor. Causas, consecuencias y tratamiento psicossocial*. Mèxic. Ed. Pax México, 2005, primera edició 1979.
- Font, Pere. *Guia didàctica "Sentir que SÍ, sentir que NO"*. Serveis de Cultura Popular, 1995. Disponible a http://www.ifdcelbolson.edu.ar/mat_biblio/provivavoz/guia_sentir_que_si_sentir_queno.pdf
- Fundación Márgenes y Vínculos. *Guía para madres y padres. Prevención del abuso sexual a niños, niñas y adolescentes*. Márgenes y Vínculos. Cádiz, 2015. Disponible a <http://www.fmyv.es/pdf/prevencion/prevencion-abuso-sexual-infancia-adolescencia.pdf>
- Hansen, David, i Wilson, Kathryn. *Child sexual abuse*. Faculty Publications, Department of Psychology. Paper 484, 2007. Disponible a <http://digitalcommons.unl.edu/psychfacpub/484/>

- Intebi, Irene. *Valoración de sospechas de abuso sexual infantil*. Colección Documentos Técnicos. Dirección General de Políticas Sociales. Gobierno de Cantabria, 2008.
- Consejería de Igualdad, Salud y Políticas Sociales de la Junta de Andalucía. *Guía de indicadores para la detección de casos de violencia sexual y pautas de actuación dirigidas a centros de protección de menores*. Sevilla. Junta de Andalucía, 2014.
- Méndez, Raquel et al. Abuso sexual infantil: la potencia de los enfoques preventivos. A: *Tendencias & Retos*. 2012, vol. 17, núm. 1.
- Muñoz, Victoria, i De Pedro, Francisco. Educar para la resiliencia. Un cambio de mirada en la prevención de situaciones de riesgo social. A: *Revista Complutense de Educación*. 2005, vol. 16, núm. 1, p. 107-124.
- OMS, Organització Mundial de la Salut. *Informe sobre la salud en el mundo 2002*. Disponible a <http://www.who.int/whr/2002/es/>
- Pereda, Noemí i Forns, Maria. Prevalencia y características del abuso sexual infantil en estudiantes universitarios españoles. A: *Child Abuse and Neglect*. 2007, vol. 31(4), p. 417-426.
- Pereda, Noemí, i Abad, Judit. Enfoque multidisciplinar de la exploración del abuso sexual infantil. A: *Revista española de medicina legal*. 2013; 39(1): p. 19-25.
- Pereda, Noemí. ¿Uno de cada cinco?: Victimización sexual infantil en España. A: *Papeles del Psicólogo*. 2016, vol. 37 (2), p. 3-13.
- Save the Children. Ojos que no quieren ver. Los abusos sexuales a niños y niñas en España y los fallos del sistema. 2017
- Síndic de Greuges de Catalunya. *Protocol marc d'actuacions en casos d'abusos sexuals i altres maltractaments greus a menors*. 2006. Disponible a http://www.edubcn.cat/rsc_gene/extra/04_prevenio_maltractament_infantil/303_ProtocolMarcAbusosSexualsetembre06.pdf

11. TELÈFONS D'INTERÈS

A continuació es facilita informació que pot ser útil en situacions d'emergència i també per adreçar consultes a serveis i organitzacions especialitzades.

Generalitat de Catalunya

Infància Respon

(24 hores, els 365 dies de l'any)

Tel. 116 111

infanciarespon.bsf@gencat.cat

.....

Fundació Vicki Bernadet

Tel. 933 189 769

info@fbernadet.org

.....

Unitat de Pediatria Social Can Ruti

Hospital Germans Trias i Pujol

Fundació Concepció Juvanteny

Tel. 932 186 864

info@fundacio-c-juvanteny.org

.....

Unitat Funcional d'Abusos a Menors (UFAM)

Hospital de Sant Joan de Déu

Tel. 933 782 600

fapmi@fapmi.es

.....

Generalitat de Catalunya

DGAIA - Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència

Tel. 934 831 000

.....

Serveis Socials de l'Ajuntament de Barcelona

Tel. 93 619 73 11

.....

Serveis Socials d'altres municipis

Consultar l'ajuntament corresponent

.....

Agraïments:

Els materials en format videogràfic són el resultat d'un intens treball conjunt de moltes persones, algunes de visibles en els diferents capítols i d'altres que, sense estar sota el focus, han contribuït de manera essencial al resultat final.

Volem agrair, en primer terme, la col·laboració de l'Escola Antaviana per representar tota la comunitat educativa, és a dir, professorat, alumnat i famílies.

Cal citar també l'entitat que ha dut a terme els tallers amb l'alumnat, *La nave va*, integrada per Elisabet Aznar, Elisa Ballardín i David Martínez; i a tot l'equip de gravació amb una menció especial a la seva responsable, Berta Alarcó. *La nave va va fer*, a més, l'adaptació del guió, que vam anar retocant en diverses sessions de treball, i Berta Alarcó i Chus Portela tenen l'autoria de la cançó, lletra i música respectivament, que va ser creada especialment per a *Sentir que SÍ, sentir que NO*.

També, al conjunt de professionals que molt generosament ens van oferir el seu temps per a la realització de les entrevistes del quart capítol: Raissa Llorca, del SARA de l'Ajuntament de Barcelona; Pilar Polo i Vicki Bernadet, de la Fundació Vicki Bernadet; Cristina Macias, de l'UFAM de l'Hospital Sant Joan de Déu; Aina Masgoret i Ester Morillas, de la Fundació Save the Children; Antoni Natal, Carme Arnau i Carme Gálvez, de la Unitat de Pediatria Social de l'Hospital Germans Trias i Pujol (Can Ruti), i Sergi Torras, de la Unitat Central de Menors de Mossos d'Esquadra.

També volem fer esment de la participació de Vinyet Miravent, de la Fundació Vidal i Barraquer, que va dur a terme el taller amb un grup de mares d'alumnes de l'escola Antaviana, i a Vicki Bernadet, de la Fundació que porta el seu nom, que a més de l'entrevista va fer la sessió amb professorat de l'escola.

Finalment, volem esmentar tant Dennis Foon, en la seva qualitat d'autor de *Feeling YES, feeling NO*, com el National Film Board of Canada, que n'és la distribuïdora, que ens van donar totes les facilitats per atorgar-nos els permisos pertinents.

